

AN EVALUATION ON AĞRI FOLKSONGS

ABSTRACT

Folksong is a rich resource belongs to our cultural heritage, increasing in value day by day. That's the reason it is the most living variety of folk literature. Folksong has its power because of being a mirror that shows us "we" - pure, hearty, sincere in the past and being a permanent and important reflector of our traditional life becoming barely perceptible, in some parts tending to die, by reason of modernization. Emotions like happiness, grief, love, sorrow in folksongs take the role of a bridge having a strong emotional power between past and present. Folksongs are born after a wish or excitement and at the beginning they are products that have an owner. But the real owners are forgotten in time and it spreads over different locations orally by the help of following generations; thus it becomes anonym. Although it carries a local character at the beginning, it changes to be a national character in time.

The main character of Ağrı folksongs- one of the basic parts of Ağrı culture- is shaped as wedding tunes and Anatolian folk dance and a few of them are compiled. That's the reason why davul (double-headed drum), zurna (shrill pipe), kaval (shepherd's pipe), tambourine, tulum (bagpipe), düdük (pipe) and bağlama (a plucked instrument with three double strings) are the underlying instruments used in folksongs. Praising love and nature are the mostly used themes in Ağrı folksongs. There are many folk poets (troubadour) in Tutak and may be that is the reason why the central subjects are mostly Mount Ağrı and the Murat River. Longing, homesick and seperation are the other themes related to love in Ağrı folksongs. Although in folksongs male discourses are used in general, female discourse is possible. Female discourse is used especially in folksongs about seperation and homesick. In folksongs expressing grief, love pain, wish to reach the goals, hope of meeting, being homesick etc. Mount Ağrı, the Murat River, Lake Küpkıran, Arpaçay and Eleşkirt are the praised natural elements and places. In this paper, the aim is to study the traditional life signs reflected on the main texts of more than thirty Ağrı folsongs compiled up to now.

Keywords: Folksong, folk culture, love, death, seperation.

-
- (*) Macit BALIK, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, Ankara-TURKEY e-mail: macitbalik@gmail.com
(**) Assistant Prof. Seyit Battal UĞURLU, Yüzüncü Yıl University, Faculty of Sciences and Letters, Department of Turkish Language and Literature, Van-TURKEY e-mail: seyitugurlu@gmail.com
(***) Dr. Celal ASLAN, Milli Eğitim Bakanlığı Projeler Koordinasyonu Merkezi Başkanlığı, IKMEP YÖK Eş Uzmanı, Ankara-TURKEY e-mail: celalasan@gmail.com

AĞRI TÜRKÜLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Türkü, anonim halk edebiyatı ürünleri içinde en çok sevilen ve kullanılan türlerden biridir. Türü ezgilerle söylenen ve daha çok anonim halk şiiri nazım biçimi içinde değerlendirilen türkü, “söyleyeni belli, kişisel halk şiiri” olma özelliği de gösterir. (Dilçin, 1997: 289). Türkü, TDK’nın sözlüğünde “[h]ece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume” (Türkçe Sözlük 2, 1998: 1504) şeklinde tanımlanır. Türkünün kimi ansiklopedi ve sözlüklerde ezgi yönü, kimisinde biçim özelliklerinden hareketle tanımlandığı görülürken bazı kaynaklarda da mânâ/içerik yönü vurgulanarak tanımlandığı görülmektedir. *Halk Şiirinde Türkü* (2007) adlı çalışmasında Ali Yakıcı, sözlük ve ansiklopediler üzerinden türkünün farklı tanımlarını özetler. “*Yeni Türk Ansiklopedisi*’ne göre türkü için Türk musikisinin en tanınmış formu, *Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası*’nda Türk halk şiirinde yaygın olarak kullanılan musiki çeşidi, *İslâm Ansiklopedisi*’nde melodi eşliğinde söylenen bir halk edebiyatı nazım türü olarak tanımlandığı aktarılırken, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde, İslâm Ansiklopedisi’nden farklı olarak halk şiirinde ezgiyle söylenen her çeşide türkü dendiği” (Yakıcı, 2007: 35) aktarılmaktadır.

Çeşitli ansiklopedik tanımlardan sonra daha genel ve toparlayıcı bir biçimde türkü, “[d]uygu,

düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendisine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünler” olarak tanımlanabilir. (Yakıcı, 2007: 44).

İlhan Başgöz, farklı ve öznel bir yaklaşımla türküyü “gerçekle hayali, sağ düşünce ile rüyayı, sözün ve ona koşulan sazın dili ile birleştiren şiir” (Başgöz, 2008: 15) olarak görür. Yanı sıra türkülerini birer nehir romanı olarak değerlendirmiş ve bu düşüncesini de Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Anadolu’nun romanını yazmak isteyenler ona mutlaka bu türkülerden gitmelidir” sözünden hareketle türküyü çağdaş romana kaynak olarak göstermiştir. (Başgöz, 2008: 38).

Anadolu’nun çeşitli yörelerinde türkünün zaman zaman şarkı, deyiş, deme, hava gibi isimlerle anıldığı görülse de kökeni itibarıyla kesinleşmiş bir şekilde Türk kelimesinin sonuna nispet İsi getirilerek Türk’e ait, Türk’e has anlamını kazanmıştır. Türkî, sonradan

(*) Macit BALIK, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, Ankara-TÜRKİYE e-posta: macitbalik@gmail.com

(**) Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü Van-TÜRKİYE e-mail: seyitugurlu@gmail.com

(***) Dr. Celal ASLAN, Milli Eğitim Bakanlığı Projeler Koordinasyonu Merkezi Başkanlığı İKMEP YÖK Eş Uzmanı, Ankara-TÜRKİYE e-posta: celalaslan@gmail.com

AĞRI TÜRKÜLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

değişerek türkü haline gelmiş (Sakaoğlu-Berat, 2006: 592; Özbek, 1981: 63) ve bu isimle yaygınlaşmıştır.

Türküler, aruzla meydana getirilmiş örnekleri olmasına rağmen herkesin anlayabileceği ortak, sade ve tabii bir dille, hece vezni ile söylenmekte veya yazılmaktadır. Hece vezni ile yaygın türküler ise mâni ve koşma tiplerine bağlı, muhtelif şekil hususiyetleri gösteren nakaratlı, nakaratsız lirik manzumeler olarak başlangıçta ferdî birer yaratma eseri; zaman ve muhite bağlı olarak anonimleşmişlerdir. (Elçin, Tarihsiz: 195)

Türkü; bentleri, yapı ve sözleri bakımından iki bölümden oluşur. Birinci bölüm türkünün asıl sözlerinin bulunduğu bölümdür ki bent adı verilir. İkinci bölüm ise her bendin sonunda yinelenen nakarattır. Bu bölüme *bağlama* ya da *kavuştak* denir. Bentler ve kavuştaklar kendi aralarında uyaklanırlar. Türküler hece ölçüsünün her kalıbıyla söylenir. Genellikle yedili, sekizli ve on birli hece kalıpları kullanılır.

Türküler kapsadığı konular ve anlattığı duygular bakımından büyük bir zenginlik ve çeşitlilik gösterir. Bunlar insanların birbiriyle, insanın doğa ile ve insanın sosyal kurumlarla, insanın kutsal güçler, öbür dünya ve Tanrı ile ilişkilerinin tümün içine alır (Başgöz, 2008: 122-123). İnsan hayatının tüm safhaları türkülere girmiş, onları yakanların duygularıyla yoğrulmuştur. Anadolu'da türkü çağırma/yakma olarak ifade edilen türkü söylemek bir iletişim faaliyeti olarak görülmüş, konuşmaya yakın fakat konuşmadan daha biçimsel olarak düzenlenen ve daha çok tekrara dayanan bir davranış kalıbı olarak değerlendirilmiştir. Bu biçimsel düzenlemede, ya doğrudan veya kişilere ve olaylara bağlı olarak, geniş bir yelpazede insan duygu ve düşüncelerinin ifadesi bulunur. Bunlar sevgi, ümit, korku, yiğitlik, korkaklık, kıskançlık, hoşgörü ve bağışlama, hoşgürsüzlük, bağnazlık, hayal kurma, gerçeklerle yüz yüze gelme, gerçeklerden kaçma, başkaldırma, eleştiri, baş eğme, düzene bağlanma, düzene ters düşme gibi insanî duygulardır (Başgöz, 2008: 23-24).

Aşk, gurbet, ölüm, seferberlik, tabii afetler, oymak kavgaları, eşkıya baskınları, bir kalenin düşmesi, bir vatan parçasının elden çıkması gibi sosyal olaylarla; sevda, talihe kızma, şansa küsme gibi duygu-

lar türkülerin doğuş şartlarını hazırlayan sebeplerin başında gelir (Özbek, 1981: 64).

Türkü, ortaya çıktığı coğrafyanın tüm özelliklerini içinde barındırır. Bu coğrafyada hem binlerce yıldır insan eli değmemiş temizliği ve doğallığıyla Anadolu, hem de en az bin yıldır halkın alın teri ve göz nuru ile değiştire geldiği toprağı bulmak mümkündür. Dağ, çöl, nehir ve çeşmenin baskın olduğu bu sert doğaya, türküler çayır çimenden, laleden, nergisten, ayva çiçeğinden, ezilip tabağa dizilen güllerden oluşan renkli ve ışıklı bir nakış vurarak bunlara, sevinç, hüznün, hasret, acı, sitem, şikâyet gibi heyecan ve duyguları ekleyerek söz konusu ağır havayı yumuşatır. (Başgöz, 2008: 16)

Türkülerin temeli dörtlüklerdir. Dolayısıyla bir türküde odağa alınan duygu bir dörtlükte tamamlanarak aynı türkü içindeki farklı dörtlüklerde değişik duygular dile getirilebilir. İncelememize konu olan Ağrı türkülerinin bir kısmında da görülecek olan bu yapıda bir dörtlük hasreti, ötekisi aşkı veya ayrılığı, bir başka dörtlük ise tabiat güzelliklerini dile getirebilir. Bu değişkenlik bazen aynı dörtlük içerisinde de söz konusu olur. Türkülerin genelinde mevcut olan önemli bir ayrıntı da dörtlüklerin ilk mısralarının (genellikle ilk iki mısra) sosyal, kültürel veya coğrafi gerçeklere dayanırken son iki mısradaki bireysel duygulanımların öne çıkmasıdır. Kısacası bir ayağı dış gerçekliğe basan türkülerin öteki ayağı ferdî duygulara basmaktadır. Bir yönüyle sosyal bir yönüyle bireysel olan türkülerin bu çift karakterliliğini Başgöz, “[d]örtlüğün iki çift dizesi(ni) Don Kışot'la Sanço Panza gibi (görür). İlki gerçek dünyaya çeker, (...) öteki fikir, duygu ve hayal dünyasına”(Başgöz, 2008: 16). Türkünün ilk dizelerinin bize sunduğu doğa gerçek iken sonraki iki dize arzu ve hayaldir.

Ezgiyle bir bütün oluşturan türkü formu bu yönüyle öteki halk şiiri türlerinden ayrılmaktadır. Nitekim türküler biçim ve konusuna göre tasnif edildiği gibi ezgilerine göre de tasnif edilir. Ezgilerine göre türküler, *usulsüzler* ve *usullüler* olarak ikiye ayrılır. Usulsüzlerin divan, bozlak, koşma, hoyrat, kayabaşı, Çukurova gibi çeşitleri vardır. Bunların hepsi de uzun havalardır.

Türkülerin geneline hâkim olan biçimsel özellik bentlerinin mâni biçiminde oluşudur. İncelemeye

aldığımız otuzun üzerindeki Ağrı yöresi türküsünde de belirgin olarak bentleri mâni biçiminde yakılmış/çağrılmış türkülere rastlanmaktadır. Bunların dışında bentleri üç veya iki mısradan oluşan kavuştaklı/kavuştaksız türküler de vardır.

Türkülerin konularına göre tasnifi de farklı kaynaklarda birbirine benzer biçimde yapılmıştır. Konularına göre türküler; aşk, hasret-ayrılık, tabiat, toplumsal olaylar, ölüm (ağıt), din, taşlama, yiğitlik başlıkları etrafında sınıflandırılır. Bazı kaynaklarda bu tasnifin ayrıntılı şekline de rastlanır.

Ağrı türküleri ile ilgili çalışmalar Ali Yakıcı'nın aktardığına göre 1973 yılında Ağrı Valiliği tarafından hazırlanan ve içinde türkü sözlerinin bulunduğu bir yıllıkten (Yakıcı, 2007: 121) ibarettir. Ağrı türkülerinin bir kısmı ise Ardahan, Kars ve Iğdır yöreleri ile ortak tematik özellikler göstermektedir. Türkünün anonim olmasından kaynaklanan bu ortaklıklar birbirinden oldukça uzak olan coğrafyalarda görülebilirken sınır komşusu olan illerin benzer temalar ve klişe mısralar kullanması doğal karşılanmalıdır.

Türkülerin menşe (kaynak, doğu), seyir (dolaşma) ve istihale (değişim) şeklinde üç aşama geçirdikten sonra günümüze ulaştığı belirtilir. "Türküler sözlü gelenekle ağızdan ağza geçip değiştiği için bunların menşelerine dair müspet bir delil bulmak zordur. Pek azının çıktığı yer sağlam olarak gösterilebilir. Bir türkünün içinde bir memleket veya o memlekete ait bir yerin isminin bulunması, o türkünün oradan çıktığını doğrulamaz. Çünkü türkülerin içindeki isimler, teşbihler, gezdikleri, uğradıkları yere göre de değişmektedir. (Yakıcı, 2007: 51-52)

Ağrı'nın sosyo-kültürel, coğrafik ve geleneksel özelliklerini yansıtan türkülerin mercek altına alındığı çalışmamızda, baskın temaların sırasıyla aşk-sevda, hasret-ayrılık, tabiat, ölüm olduğu görülür. Ezgileri açısından halay ve oyun havalarının hâkim olduğu Ağrı türkülerinde şehri sembolize eden Ağrı Dağı, Murat nehri, Küpkıran gölü, Arpaçay, Demişhan gibi doğal ve coğrafik göstergeler bütün yöre türkülerinde olduğu gibi burada da türkünün yakılmasına ilham kaynağı olmuştur. Bu türküler baskın bir şekilde erkek dillidir.

Aşk/ Sevda

Dünya müzik ve edebiyatında olduğu gibi Türk halk şiirinde de en çok işlenen tema aşktır. Tanrı aşkından maddi aşka, arzu ve şefkatten acımaya dek aşkın bütün dereceleri halk şiirinde bir bir işlenmiştir. (Özbek, 1981: 40) Türkiye başta olmak üzere Türk dünyasında adı ne olursa olsun "türkü" olarak derlenip yayımlanan metinler konu bakımından incelendiğinde büyük bir çoğunluğunun aşk ve sevgi konusunu işlediği görülecektir. (Yakıcı, 2007: 211)

İncelememize konu olan Ağrı yöresi türkülerinde de aşk teması en çok işlenen konuların başında gelmektedir. Ağrı türkülerine aşk ve sevgi çoğunlukla erkek dilinden yakılan türkülere yansır. Bu türkül-erde erkeğin; sevilen kızın güzelliklerini övdüğü, onun ilgisizliğinden sitem ettiği, kimi zaman ilendiği, yakındığı ve talihten şikâyet ettiği görülür. Anadolu'da söylenegelen türkül-erde erkeği sevdaya düşüren en önemli etken, güzelin ya çeşme başında ya da pınar yolu gibi mekânlarda "işmar" etmesidir. "Çeşme ya da pınar türkülerde önemli bir mekândır. Çünkü kadının iş alanı olan bu mekânlara her gün gidilip gelinir. "Kız hemen her gün çeşmeye gidecektir. Su yolu, haberleşmeye çok yatkın bir mekân iken pınar da toplum içine katılmanın, bir çeşit sosyalleşmenin kapısı(dır). Sevgiliyi su yolunda görmek türkül-erde sık rastlanan bir nakıştır." (Başgöz, 2008: 20). Ağrı türkülerinde *Çıktım Çeşme Başına* ile sadece 'çeşme' yerine 'çöplük' kelimesinin değiştirilmiş versiyonu olan *Çıktım Çöplük Başına* türkülerinde erkeğin köy yerinde kızla karşılaşma olasılığının yüksek olduğu sınırlı mekânlar arasındadır. Erkeğin sevdaya düşmesi de kadınların zorunlu olarak gidip geldikleri bu mekânlarda göz ve bazen birkaç laf atma ile kurulan iletişimin sonucunda gerçekleşir. Nesim Atmacadan alınan *Çıktım Çeşme Başına* türküsünün ilk bendi memleketin hemen her yöresinde klişe olarak kaşımıza çıkan ve sadece mekân ismi olarak değişiklik gösteren *Çıktım Çöplük Başına* türküsüyle ortak bir özelliğe sahiptir:

"Çıktım çeşme başına
Bir kız çıktı karşıma
Sevda nedir bilmezdim
O getirdi başıma"

AĞRI TÜRKÜLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Bu bende hemen hemen bütün yöre türkülleri içinde rastlamak mümkündür. Türkünün ikinci bendinde yerelleştirme unsuru olarak kullanılan “Ağrılı” sözcüğü onu söylendiği veya taşındığı yere ait kılma çabasının ürünüdür. Bu sadece Ağrı için değil tüm yörelerde görülen bir sahiplenme dürtüsünün sonucudur.

Bu iletişimden sonradır ki erkek kendisine türkü yaktıracak bir aşk çemberi içine düşmüştür. Talat Baydar’ın kaynak kişisi olarak gösterildiği *Altını Sarraf Bilir* türküsünde kendisini dermansız bir derde düşüren kızın işmarına işaret vardır. Delikanlının türkünün kavuştaklarında yinelediği;

“Kaş oynattın göz ile
Yandı yürek köz ile
Bilmem nasıl bağladın

Sen beni bir söz ile” mısralarında çekilen aşk acısının sorumlusu olarak kendisine kaş göz eden, baştan çıkarıcı kız görülür. Hem erkeği aşk derdine salıp hem de karşılık vermemek yöre türkülerine genellikle sevilen kızın ilgisizliğinden, vefasızlığından şikâyet şeklinde yansımıştır.

Ağrı’nın bilinen en meşhur türkülerinden biri olan *Ağrı Dağı’ndan Uçtum*’da bir delikanlının dilinden dökülen;

“Ağrı Dağı’ndan uçtum
Çayır çimene düştüm
Ne belalı başım var

Vefasız yâre düştüm” mısraları, yârin vefasızlığından şikâyet ettiğini gösterir. Türkünün ikinci bendinde yer alan “Karşidan gelen dilber/Beni yürekte vurdu” dizelerinde erkeğin yüreğine düşen aşk acısından ve bu acıya karşılık bulamamaktan ötürü sevdiği kıza serzenişte bulunduğu dikkati çekmektedir. Gönül bağlanan kızın ilgisizliğinden yakınma kimi türkülerde ona çeşitli sıfatlar atfedilmesine sebep olmaktadır. Kaynak kişisi Burhan Çaçan olan *Aldandı Yâr Aldandı* türküsünün ikinci bendinde erkek yine sitemde bulunur. Fakat bu kez sitemini “Felek gözüm bağladı” diyerek sevdiğinden ziyade kaderine yöneltir. Kadere sitem etmesinin sebebi ise türkünün son dizisinde yer alan ve aşk konulu türkülerin değişmeyen ve aşkına bigâne kalan sevgili tipine atfedilen “zalım” sıfatından anlaşılmaktadır.

Ağrı yöresinin Nizamettin Ariç’ten alınan *Arpaçay’ın Kenarı* türküsünün öne çıkan motifi yine erkek dilinden söylenen ve âşık’ın sürekli hem dert çekip hem şikâyet ettiği “nazlanma” olgusuna yaslanır.

“Yarım nerden öğrendin

Nazlanmada hüneri” dizelerinde aşka düşen delikanlının sürekli şikâyet ettiği fakat aşkın kaçınılmaz bir yönünü oluşturan “naz etme” yönüne vurgu yapılır. Naz motifi, teması aşk olan türkülerin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Bu türküde Kars’ın bir ilçesi olan ve adını Arpalı adlı bir Türk boyundan aldığı söylenen (<http://www.arpacay.gov.tr/ilcemiz.aspx?id=2>, 2008) Arpaçay ırmağı, Iğdır ve Kars için olduğu gibi Ağrı için de bir yerel coğrafik unsur olarak türkülere girer.

Âşık olan delikanlının geleneksel “çok naz âşık usandırır” sözünü doğrular biçimde yârdan aldığı cefadan usandığını *Entarim Yandan* türküsünün;

“Keşke sevmez olaydım

Tez usandım bu candan” mısraları haber vermektedir. Halk şiirindeki âşık tipinin bu noktada Divan şiirindeki âşıklarla aynı dertten mustarip olmaları ve aynı motifi kullanarak sitem etmeleri, sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Aşk söz konusu olduğu zaman güzelin ilgisizliğiyle birçok türküde âşık’ın candan usandıracak dereceye getirmesi Fuzûlî’nin “Beni candan usandırdı cefadan yâr usanmaz mı” mısraını hatırlatır. Murat alamayan âşık hem anonim halk şiiri ürünlerinde hem de divan şiirinde aynı sitemi etmektedir.

Yârin vefasızlığından yakınan âşık’ın içine düştüğü dert kaynak kişisi belirtilmeyen *Çıktım Kerîç Duvara (Bican)* adlı bir Ağrı türküsünde yakınma ve şikâyetten öteye taşınır:

“Çıktım kerpiç duvara
El ettim eski yâra
Ben baktım o bakmadı

Nâlet gelsin o yâra” mısralarında lanetleme, sözcüğün yerel dilde değiştirilmesiyle “nâlet” şeklinde ifade edilir. Bu kullanım aşk acısı çektiren güzelden usanmaktan çok onun ilgisizliğini lanetlemek, düştüğü aşk derdinden kurtulup murat almak amacıyla ve yârdan vefa görülmediği için yapılmış bir beddua olarak düşünülebilir.

Ağrı türkülerinin birçoğunda görülen niteliklerden biri de yine aşk eksenli olan ve güzelin niteliklerine yapılan övgüdür. *Keman Yayı İnce Kaşın* türküsünde; inci gibi güzel dişleri ve keman kaşları ile methedilen sevgilinin, *Aldandı Yâr Aldandı*'da cinas sanatının inceliği de kullanılarak al yanakları dile getirilir. Gönül alan güzel *Kına Alim Ben Sene* türküsünde boyu dal, kendisi bala teşbih edilirken, *Sine Sine Sine Sine* türküsünde sevgili kardan beyaz sineleriyle övgüye değer bulunur. Bu türkünün ötekilerden ayırt edici özelliği, bentlerin erkek dili, kavuştağın ise kadın dilinden söylenmesidir. Övülen sadece kadın değildir. Türkünün,

“Şır şingıldar şır şingıldar
Köstek belde şingıldar
Şıl şingıldar şıl şingıldar
Zincir belde şingıldar
Şıl şingıldar şıl şingıldar

Hançer belde şingıldar” nakaratındaki köstek, zincir ve hançer göstergeleri, türkünün nakaratının kadın tarafından erkeğin fiziksel görünümünü övmek amacıyla söylendiğine işaret eder.

Evlerinin Önü Yonca türküsünde geçen “Anası kızından ince”, “Anası kızından körpe” gibi mısralarda övgünün sadece hayranlık veya aşk beslenen kıza değil, annesine de yapıldığı gözlenir. İsmi Ağrı'nın Demişhan köyünden alan *Demişhan'ın Yamacı* türküsü ise aşkın daha çok güzellerle fiziksel bir yakınlık kurmak arzusunu dillendirir. Türkünün ilk bendindeki “can ilacı” güzellere son iki bentte “Kızların göçeğine ipek olup dolan”mak ve küsüp dama yatan yârin yatağı olmak hevesiyle karşılaşılr.

İncelenen türküler arasında aşkla bağlantılı olarak ele alınması gereken ve Erol Parlak'ın kaynak kişisi olduğu Eleşkirt'e ait *Yüksek Kunduralarım* türküsünün ilk bendinin;

“Yüksek kunduralarım
Üstünü firçalarım
Kız sene yâr diyeni

Ben onu parçalarım” mısraları, erkeğin sevdiği kıza duyduğu kıskançlığı, paylaşamamayı ve onu kaybetme korkusunu anlatan hoyrat bir erkek söyleminin ifadesi olmaktadır.

2. Ayrılık/ Hasret/ Gurbet

Türkülerde en çok işlenen konulardan biri olan ayrılık, hasret ve gurbet her Anadolu insanının ya sevdiği kızın başlık parası için çalışma zorunluluğundan, ya maişet amacıyla sılayı terk etmesinden ötürü yaşadığı sıkıntılardanır. Gurbet ve gariplik sadece sılayı terk edenlerde değil, sılasında sevdiğini göremeyen, bekleyen ve ona kavuşamayanlarda da görülür. Sevdiği kızın babasının veya ağabeyinin engellemeleri yüzünden sevdiğine varamamak, onu istemediği kişiye zorla vermek geleneksel Anadolu kültürünün trajik bir gerçeğidir.

Bu sosyal sorun Ağrı türkülerinin birçoğunda kavuşamamanın, hasretin kaynağı olarak gösterilir. Ayrılık, hasret ve gurbette çekilen sıla özleminin dile geldiği türküler, toprağının çorak ve verimsiz olması nedeniyle erkeklerini gurbete salan Eğin yöresinde çok fazla görülür. Eğin türkülerinde hâkim tema gurbet ve garipliktir. Fakat Ağrı yöresinde ağırlıklı olarak hasret ve kavuşamamanın sebepleri, sevdiğini başkasıyla evlendirme veya mâşukun bigâneliğidir. *Kavaltı Çala Çala (Şehriban)* türküsünün son bendinden sevdiğinin başkasına verildiğini öğrenen erkeğin bedduası;

“Arpa ektim hozana
Kamış gibi uzana
Anan baban kör ola

Seni verdi hızana” mısralarında kızın anne babasına yöneltilirken, *Arpaçay'ın Kenarı* türküsünün son bendinde kadın dilinden “Anam babam sağolsun/ Beni verdi kızana” şeklinde ifade edilir. Her iki türküde de kızı sevdiğine vermemelerinden kaynaklanan ayrılık söz konusudur. İlkinde “hızan” ikincisinde “kızan” olarak kullanılan sözcük, Erzurum, Trakya ve Karadeniz yörelerinde fakir veya çocuk anlamlarına gelmektedir.

Sevdiğinin ellere verildiğinin haberi kimi türkülerde olduğu gibi *Bacadan Gel Bacadan* türküsünde de üçüncü kişi ağzından verilir.

“Bacada yatan oğlan
Gömleği keten oğlan
Sevdiğini el almış
Habersiz yatan oğlan”

Türkünün bu bendi, kesin olmamakla birlikte Ankara yöresine ait ve kaynak kişisi Yağcıoğlu Fehmi

AĞRI TÜRKÜLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Efe olan *Şeker Oğlan* türküsüyle aşağı yukarı aynı olduğu bilinmektedir. Fakat türkülerin gezici olma ve değişebilme özelliğinden dolayı kesin bir yöre tayin etmek mümkün olmamaktadır.

Aslıhan özel ismiyle kişiselleştirilen *Başında Mor Valalar* türküsünün dilinde hoyrat bir eda sezilmektedir. Nitekim Aslıhan'ı kendisinden başkasına yâr etmeme konusunda gözü kara olan erkek;

“Valası kaş üstüne

İşmarı baş üstüne

Aslı'yı eller alsa

Taş koymam taş üstüne” gibi tehditkâr bir tavır içine girecektir. Türkünün ilk bendinde Aslı'ya dünür gitmesi sebebiyle bir korku içine düşen erkeğin ikinci bentteki tehdidi fayda etmeyecek ve türkünün kompozisyonu son bentte Aslı'yı ellerin almasıyla tamamlanacaktır. Erkeğin ayrı kalmaktan kaynaklanan öfkesi “Yakım Ağrı düzünü” mısraında hayat bulmuştur.

Biçim ve içerik olarak birbiriyle benzer, kavuştakları yönünden ise aynı özellikler gösteren *Gule Uyan Sabahtır* ile *Şu Dağlar Garlı Dağlar* türkülerinde gurbet ve özlemden kaynaklanan yürek acısı Ağrı'nın farklı doğal güzellikleri dile getirilerek dindirilmeye çalışılır. *Şu Dağlar Garlı Dağlar* türküsünün kadın dilinden;

“Bu dağlar ulu dağlar (Gule)

Etrafı çiçek bağlar

Yârim gurbete gitmiş

Yüreğim durmaz yanar” mısralarıyla ifade edilen özlem, *Gule Uyan Sabahtır* türküsünde gurbete çıkan erkeğin dilinde “Yârim beni özlersen/ Ağrı'nın dağına bak” şeklinde giderilmeye çalışılır. “Gurbet türküleri hem gurbettekilerin ağzından, hem de onları silada bekleyenlerin dilinden söylenmiş olan türküleridir. Gurbet çetindir. Dolayısıyla halkımız ayrılığı ölümden daha acı bulur. (...) Gurbet türkülerinde sıla gözlerde tüter. Baba ocağından gurbetin kucağına atılan insanımızın gönlünde dağlar, bağlar, ırmaklar gurbetin bir parçası aynı zamanda da gurbet acısının tesellisi konumundadırlar.” (Başgöz, 2008: 95). Yukarıda sözünü ettiğimiz her iki türküde de Ağrı'nın doğa güzellikleri hasreti dindiren birer nakış olarak kullanılırlar. *Gule Uyan Sabahtır* türküsünün

kavuştak kısmında Ağrı'nın tabii güzellikleri bir kıta içerisinde sıralanır.

“Küpkıran üstü bağlar

Etrafı kavak bağlar

Kırıkköprü altında

Murat'ın suyu çağlar”

Bu göstergeler aynı zamanda yörenin tabiatına yapılan övgüler olup dinleyene/okuyana çevre hakkında bilgi de verir.

Ağrı türküleri içinde hasret, özlem, gurbet, ayrılık gibi konular kimi zaman umutla, kimi zaman ayrılığı kabullenmekle, kimi zaman umutsuzlukla, bezginlikle, kimi zaman da feleğe sitem etmekle ifade edilir. *Küpkıran Buz Bağladı* türküsünde kendisinin gurbette oluşunu feleğin oyununa bağlayan erkeğin sitemiyle karşılaşılır. *Yeni Hamamın Üstüym* türküsünde “Ergen oğlanın dostu” olan kadın “Sen orada ben burada/Nasıl bende can kala” sitemiyle ayrılıktan mustarip olmuştur. Kına Alim Ben Sene ise bir umutla başlar ayrılık acısını dillendirmeye. Bu yıl da kavuşamayan sevdalılar umutlarını gelecek seneye saklarlar fakat türkünün ikinci bendinde Eskişehir yöresine ait *Kahveyi Kavururlar* türküsüyle tematik açıdan örtüşen ve ayrılığın sebebi olarak köydeki insanların anlayışsızlığını dile getiren dizelerle içine düştükleri ayrılık sancısını türküye dökmüş olurlar. *Tarama Yâr Tarama* türküsünde de ayrılık ve hasretlik çeken kadın bu duygularını;

“Tandır yaktım terledim

Çıktım havas eyledim

Deseler yârim geldi

Koçu kurban eylerim” mısralarından dile getirir. Ayrılığın ve özlemi dile getiren bu dizelerde, Anadolu insanının arzularının ve dualarının kabul olması için adak adamaları gibi bir ritüele bağlanarak hem geleneksel yaşam hakkında bilgi verilir hem de yaşanan acı teselli edilmeye çalışılır.

Ayrılık acısı çeken bir erkek için yârimden gelecek bir hediye, bir selam bir söz önemli bir teselli kaynağıdır. Fakat hiçbirisi özlem ve hasretin verdiği ıstırapı dindirmek için yârimden birkaç tel zülfü kadar etkili değildir. Türkülerin önemli motiflerinden biri olan yâraya zülûf bağlamak incelediğimiz türküler arasında *Dağları Dağlasınlar*'da gurbetteki erkeğin yâr özlemini dile getirmek için söylediği;

“Dağları dağlasınlar da
Koy beni ağlasınlar
Sinemin yarasına

Zülfünü bağlasınlar” dizelerinde hayat bulur. *Al Şalım Yeşil Şalım* türküsünde uzaktaki erkeğin siladaki yârinden istediği birkaç tel saçın, kokusundan olsa gerek, gurbet acısını hafifletecek bir işlevi olduğu ifade edilir.

Ağıt ve Tören Konulu Türküler

Ağrı türküleri arasında ölenin ardından söylenen ya da gelin ağlatma, gelin çıkarma havasını yansıtan türküler oldukça az sayıdadır. Ağıt ve tören türkülerinin bir arada alınmasının sebebi ağıtın da ölenin ardından evde toplu halde yapılan ve seremonik bir atmosfere sahip ritüellerden biri olmasıdır.

Anadolu insanı ölümü, kavuşması olmayan bir ayrılığın başlangıcı olarak kabul etmiş, hayatın hemen her aşamasında düzene, töreye, otoriter olan her mekanizmaya cesaretle muhalefet etmiş ve yerine göre başkaldırmış olan türkülerin karşısında çaresiz kaldığı tek konu ölümdür. “Ölüm Allah’ın emri ayrılık olmasaydı” sözü ölümü karşısında baş eğildiğini gösterir. Fakat Anadolu insanı ölümü değil onun getirdiği ayrılığa sitem etmektedir. Ağıt, doğrudan doğruya ölümün kendisini anlamaktan öte ölenin ardından onun nitelikleri, içinde yaşanan coğrafyanın kültürel değerleri hakkında ipuçları verir. İlhan Başgöz ağıtı, ataerkil toplum düzeni içerisinde kadının kendi yaratıcılığını gösterebildiği bir alan olarak tarif eder. “Ağıt kadın yaratıcılığının eseridir. Erkeğin hâkim olduğu toplumda ağıtlar, kadına yaratıcılığını ifade etmek için tanınan sayılı olanaklardan biridir. Ağıt etmeye katılan kadınlar ölen insanın eşi, annesi, bacıları, emmi ve dayı kızları, uzak yakın akraba ve dostlardır” (Başgöz, 2008: 77).

Ağrı türküleri içinde ağıt niteliği taşıyan türkülerin başında bir Eleşkirt türküsü olan *Konma Bülbül Konma* yârini kaybeden bir kızın dilinden yakılmıştır. Türkünün kavuştak bölümü olan;

“Demeyin demeyin aman aman aman

Yârim vuruldu kanı duruldu köye duyuldu” mısralarında ağıtı yakan kadının ölümü kabullenmemesinin yanı sıra türkünün oluştuğu sosyal

ortamın köy yeri oluşuna da işaret eder. İki bentten oluşan türkünün özellikle ikinci bendinde;

“Eleşkirt’ten çıktım yüküm eriktir
Açmayın yaramı delik deliktir

Benim sevdiğim taze feriktir” ifadesiyle ölünün teşbih edildiği ferik sayesinde hem güzelleştirilir hem de gençliğine/tazeliğine vurgu yapılarak ölümün erken geldiği ifade edilmeye çalışılır. Ağıtların genel karakteristiği hakkındaki düşüncelerini “Ağıt bize ölüm olayını ayrıntıları ile anlatmaz. Ağıt bu olaya şurasından burasından dokunur ve asıl olayın geride kalanlarda bıraktığı acıyı, yıkılmışlığı ve üzüntüyü anlatır.” (Başgöz, 2008Ç: 83) şeklinde ifade eden İlhan Başgöz’ün bu çıkarımı incelediğimiz ağıt için de geçerlidir. Sadece vurularak öldürüldüğü bilgisine ulaşabildiğimiz türküde asıl vurgu kadının “delik delik olmuş yara”sı ibaresiyle yaşanan acıya yöneliktir.

Nizamettin Ariç’ten alınan ve öksüz/yetim kalmanın verdiği ıstırapı dile getiren *Ben Yetim Ben Yetim* türküsü de ağıt havası verir. Bazı türküler ölenin ardından yakılmasa da ağıt karakteri gösterir. Özellikle düğün türkülerinde evden ayrılan gelini ya da annesini ağlatmak amacıyla yakılan türküler ağıta benzer niteliktedir. Çünkü onda da kaybedilen ya da giden birinin ardından yaşanan hüznün dile getirilir. Buna emsal teşkil edecek bir Eleşkirt türküsü olan *Kışne Kırat Kışne*’de yinelenen,

“Kışne kırat kışne anem ağlasın/ babam ağlasın/ abim ağlasın

Hem ağlasın hem bohçamı bağlasın” mısralarının gelin çıkarılırken söylenen bir tören türküsü atmosferi oluşturduğu gibi ardından ağlanması gereken bir sosyal hadiseyi de haber vermektedir. Düğünlerde anneler kızlarını el kapısına vermeyi birer kayıp olarak telakki ederler ki bu tutum Anadolu’nun her yöresinde aynıdır. Bu da bazı gelin çıkarma türkülerinde ağıt havasının oluşmasını neden olmuştur.

Tabiat Unsurları ve Yerelleştirme

Büyük çoğunluğunun söyleyeni belli olmayan türkülerin anonim özelliği nedeniyle kesin bir biçimde bir yöreye bağlanamasa da zaman içinde geçirdiği değişiklikler veya gezdiği bölgelerin yerel özelliklerini alarak sosyo-kültürel bir karaktere bürünürler ve böylece bir bölgeye ya da ile mal edil-

irler. Başlangıçta bir kişi tarafından yakılan ve sonradan halka mal edilen türkölere, “bu ilk yaratmada bile halk kültürü, geleneksel birimleri, normları ve içeriği ile bu kişisel yaratıya damgasını vurur. Yani türkölüyü yaratan kişi, büyük ölçüde, sosyal çevrenin sınırları içinde yaratır. Onda kişiselle sosyali birbirinden ayırmak zordur. Türkölü, bu ilk yaratıcıdan sonra, dilden dile, telden tele geçerken irili ufaklı değişimlere uğrar.” (Başgöz, 2008: 28)

Türkölde söyleyicinin ve sosyal çevrenin etkileri ile meydana gelen değişimin en çok türkölünün yerleştirilmesi veya kişi adına bağlanması ile sağlandığının türköldeki yer adlarından anlaşılabilirliğini ifade eden Başgöz'e göre, “yer adı, söyleyenin ve dinleyenin türkölüyü kendi çevresine bağlamak, onu sahiplenmek isteğinden doğ(ar)” (Başgöz, 2008: 28-29).

Ağrı yöresi ve çevre ilçelerinin isimleriyle ve tabiat unsurlarıyla türkölde sıklıkla işlenmesi, gerek biçim gerekse ifade açısından farklı yörelerle benzerlik göstermesi sözü edilen yerleştirme, kendi çevresine bağlama isteğinin bir sonucudur. Ağrı türkölünde yerleştirmenin en başta gelen örneği *Çıktım Çeşme Başına* ve *Çıktım Çöplük Başına* türkölünün ikinci bentlerinde görülür. Dörtlük, bilinen bir mâni olan

“Gökte yıldız ellidir

Ellisi de bellidir

Gizli Sevda çekenler

Gözlerinden bellidir” mânisinin üçüncü dizesi tümünden değiştirilerek;

“Ağrılıımı sorarsan

Gezişinden bellidir” şeklinde yerleştirilmiştir. Yerleştirme sadece bir bölge veya il ismiyle yapılmaz. Bazı durumlarda kişi adlarına bağlanarak yerleştirilir. *Kavalı Çala Çala* türkölüsü ile *Başında Mor Valalar* türkölüsünde özel isme bağlanarak sahiplenilir. “Türköl-eri kişilere bağlamada en baskın rolü türkölde katmalar ve kavuştaklar (bağlama, nakarat) oyn(ar)” (Başgöz, 2008: 31). *Başında Mor Valalar* özel isim olarak Aslıhan'a bağlanır. Türkölde her dizinin sonunda kavuştak olarak tekrarlanan Aslıhan ismi türkölüyü kişiselleştirirken *Kavalı Çala Çala* türkölüsünde her bendin başında ve sonunda kavuştak olarak yer alan “Şehriban can gurban” dizesi kişiselleştirme işlevi görür.

Ağrı türkölünde tabiat ve çevresel unsurlardan en ziyade bahsedilene adını bulduğu şehre de veren Ağrı dağıdır. *Sana Derler Dertli Ağrı* türkölüsünün ikinci bendinde yer alan;

“Bütün dağların pirisin

Süslü bir gelin gibisin

Kurdun kuşun yuvasısın

Göğsün cennet yatağıdır” yüceltmeleri kavuştak bölümünde yüksekliği ile sevenler arasında aşılması zor bir engel olarak görülür. Sevdaya düşmüş insanlar “Yol ver yâre gidem Ağrı” mısraında olduğu gibi yörenin en önemli tabiat unsurundan medet umarlar. Ağrı Dağı'na hayranlık *Merdivenden İndim Düze* türkölüsünde “Ağrı Dağı tipisine/ Mail oldum” yapısına kavuştığında dile getirilir. *Gule Uyan Sabahtır* örneğinde ise “kışı yaman, ayazı, karı yaman Ağrı Dağı'na özlemleri giderme özelliği atfedilir.

“Yârim beni özlersen

Ağrı'nın dağına bak”

Ağrı dağının hem sevenler arasında engel hem de ayrılıkta kaynaklanan hüznün tesellisi biçiminde önemli bir motif olarak kullanılmaktadır.

Ağrı türköl-eri içinde önemli bir tabiat unsuru olarak Murat çayından ikinci sırada bahsetmek gerekir. Murat çayı Ağrı Dağı kadar işlevsel olmasa da türköl-erin sosyal çevreyle ilgili bilgi içermesi ve tabiat unsurlarının insan hayatındaki önemini ifadesi açısından önemlidir. Murat Çayı, *Gule Uyan Sabahtır* türkölüsünde, üzerindeki Kırıkköprü ve çağlayan suyu ile gerçek bilgi, *Başında Mor Valalar*'da geçen “Murat çayın suyuni/ Kıramadım buzunu” dizelerinden anlaşıldığı kadarıyla kışın soğuğu, yörenin iklimi gibi bilgiler görülebilir.

Türköl-erin tümünde olduğu gibi Ağrı türköl-erinde de yörenin ilçe, köy, ırmak, göl isimleri sıklıkla yer alır. Bu özellik insan ile tabiatın iç içeliğinden kaynaklanır. Coğrafyanın insan yaşamı üzerindeki etkisinden ötürü Ağrı'nın ağır ve sert doğası türköl-er için vazgeçilmez ilham kaynaklarından olmuştur. Fakat yörede yakılan veya yöreye uyarlanan türköl-ere insanın ince düşünceleri ve duyguları katıldıktan sonra sert coğrafyanın gerçekliği ile hayal-duygu birlikteliği türköl-erin havasını yumuşatmaktadır.

Yöre türköl-eri içinde Ağrı'nın Eleşkirt ilçesi, Arpalı ve Demişhan köyleri, Kars'ın Arpaçay ilçesi ve

aynı isimdeki ırmağı, kış aylarında buz tutan Küpkıran Gölü ve adını bir türküye de veren Küpkıran Ovaları dağınık bir şekilde adı geçen mekân isimleri ve tabiat unsurları olarak yer alır.

SONUÇ

Türküler Anadolu'nun dört bir yanında yakılan, insanı merkeze alan, yaşantının tüm evrelerini konu edinen, insanî tüm duygular üzerine yakılabilen yaygın bir halk kültürü/edebiyatı ürünüdür. İncelemelerimiz neticesinde Ağrı yöresi türkülerinde de bu kaidenin değişmediği, yaşantıya kıyasından köşesinden değinen her hadisenin, heyecanın Ağrı türkülerine de kaynaklık ettiği fikrine ulaştık. Ağırlıklı olarak aşk ve sevda türkülerinden oluşan Ağrı yöresi türkülerinde yine söz konusu duyguların ekseninde ayrılık ve hasret, kavuşamama gibi izlekler de sıklıkla türkülerin odağında yer alırlar. İçinde buldukları ruhsal durumları anlatma noktasında genelde olduğu gibi yaşanan bölgenin önemli doğal, geleneksel ve sosyolojik kavramlarını kullanmaları açısından da Ağrı türkülerinin diğer yöre türkülerinden farkı yoktur. Bilakis birçok yöre türküsüyle gerek biçim gerekse konu açısından ortak noktaları bulunmaktadır.

Coğrafyanın, türküler üzerindeki belirleyici etkisi Ağrı yöresinde kendisini hissettirir. Özellikle Ağrı Dağı birçok türküye kaynaklık etmiş, yöre insanının

duygularını harekete geçiren itekleyici bir doğa unsuru olarak ilk sırada yer almıştır. Çevresel faktörlerden mühlhem türküler Murat Çayı, Küpkıran Gölü, Arpaçay gibi tabiat unsurlarını merkeze almasının yanı sıra Eleşkirt, Demişhan, Arpalı (Arpaçay) gibi yerleşim yerlerinden de söz ederek yerel değerleri birer motif halinde kullanmıştır. Türkülerin doğasında bulunan yerelleştirme ve sahip çıkma gayesi Ağrı türkülerinin karakteristiklerinden biridir.

Biçim açısından Ağrı türkülerinin birkaçı hariç mâni biçiminde bentlerden oluştuğu, ağırlıklı olarak 7'li hece vezninin kullanıldığı, kavuştakları aracılığıyla yerelleştirmeler yapıldığı görülür. Genellikle dörtlük esasına dayanan Ağrı türkülerinde ilk iki dizenin dış gerçeklikle ve yaşantıyla ilgili ipuçları verdiği, son iki dizenin ise ferdin his ve hayallerini ifade ettiği söylenebilir. Türkülerin genelinde görülen sosyalle bireyselin bir arada olma özelliği Ağrı türkülerini için de geçerlidir. Sayıca çok fazla olmamasına rağmen Ağrı yöresine ait türkülerin daha derin bir inceleme, derleme ve notalara aktarmadan sonra daha derin sosyolojik, psikolojik, coğrafi ve kültürel değerler içerdiği görülebilir. Çalışmamızda incelenen türkülerin çoğu evrensel insanî değerler/duygular yer alır ve bu yönüyle de Anadolu kültürünü ve kimliğini yansıttığı görülür.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

- BAŞGÖZ, İ. (2008). *Türkü*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- DİLÇİN, C. (1997). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ELÇİN, Ş. (Tarihsiz). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KOMİSYON, (1998). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZBEK, Mehmet (1981). *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SAKAOĞLU Saim, Ali Berat Alptekin, (2006). "Anonim Halk Edebiyatı", *Türk Edebiyatı Tarihi IV*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YAKICI, Ali, (2007). *Halk Şiirinde Türkü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- www.agri.gov.tr/ - 14k (02.10.2008)
- <http://www.agri.bel.tr/agri.asp> (02.10.2008)
- <http://www.arpacay.gov.tr/ilcemiz.aspx?id=2>, 2008 (02.10.2008)
- <http://www.turkuler.com/> (01.10.2008)
- <http://www.turkuler.com/sozler/ta.asp> (01.10.2008)